

TRABZON İMPARATORLUĞU VE GÜRCİSTAN

Yazar: M. KURŞANSKIS*

Çeviren: MURAT KEÇİŞ**

Modern tarihçiler, Trabzon İmparatorluğu ile Gürcistan arasındaki mevcut ilişkilerden sıkça bahsederler. Bu yazarlar, bazen Gürcülerin Trabzon İmparatorluğu'nun bir kısmını fethettiklerini bazen de oraya idarî veya siyasî etki yaptıklarını iddia ederler. Finlay ve Miller tarafından da takip edilen Fallmerayer, Harezmsah Celaleddin Mengüberti'nin yenilmesinden sonra Trabzon İmparatorluğu'nun Doğu eyaletlerinin Gürcüler tarafından fethedildiğini ve David Narin'in orada ya 1236'da ya da 1241'de kral olarak tahta geçtiğini iddia ederler¹. Vasiliev, Trabzon İmparatorluğu'nun yönetim yapısının büyük oranda Gürcü ve Ermeni Krallıklarının yapısına benzediğini bunun da Avrupa etkisinden ziyade Asya etkisini beraberinde getirdiğini düşünmektedir²; ayrıca Vasiliev'e göre İmparator Andronikos Komnenos, Andronikaşvili Gürcü Prenseslerin atasıydı ve Kral Giorgi Lasha, Trabzon İmparatorlarını kendine vergi ödemeye zorlamıştı³. C. Toumanoff ise, Trabzon'un Gürcülere tabi olduğunu ve Andronikos Komnenos'un Gürcü bir prenses ile evlendiğini düşünüyordu⁴.

* Michel Kurşanskis, "L'Empire de Trébizonde et La Géorgie", *Revue des Études Byzantines (RÉB)*, 35 (1977), pp. 237-256.

** Dr., Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 48000/MUĞLA e-mail: muratkecis@mynet.com

¹ J. Ph. Fallmerayer, *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt*, Munich 1827/Hildesheim 1964, s. 117; E. Finlay, *Medieval Greece and Trebizond*, Edinburgh 1851, s. 391 (Bu metin yeniden basılmıştır: E. Finlay, *A History of Greece*, IV, Oxford 1877); W. Miller, *Trebizond, the Last Greek Empire*, New York 1926/Amsterdam 1968, s. 24.

² A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*², Madison Wisconsin 1958, s. 15, 507.

³ A. A. Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond", *Speculum* 11, 1935, s. 6, 29.

⁴ C. Toumanoff, "On the Relationship between the Founder of Trebizond and the Georgian Queen Thamar", *Speculum* 15, (1940), s. 299-312; Aynı Yazar, "Armenia and Georgia," *Cambridge Medieval History*, IV, s. 624.

Bununla beraber, Bryer ile Trabzon İmparatorluğu'nun kültürel yaşamında ve yönetiminde Gürcü etkilerinin izlerini bulmak mümkündür. Gürcüler bu dönemde çok gelişmiş feodal bir sisteme sahipken, Trabzon İmparatorluğu'nun idarî ve dini yapısı neredeyse sadece Bizans İmparatorluğu'ndan gelmekteydi. Gerçekten de, Trabzonlu asiller, Bizanslılarla aynı unvanları taşıyorlardı ve Trabzon İmparatorları olan Büyük Komnenoslar bakışlarını sürekli olarak Konstantinopolis'e çevirmişlerdi ve geleneklerinde ve reformlarında onları taklit ediyorlardı⁵. Buna karşılık, Trabzon'un mimarisinde belirgin bir Gürcü etkisinin olduğu görülmektedir. Trabzon kiliselerinin çokgen olan merkezi absidleri, sundurmalar ve absid pencerelerinin düz ve geniş silmeleri Kafkasya kökenlidir⁶. Buna ilâveten, Bessarion'un, Büyük Komnenoslar'ın sarayının üstünde yükseliyor olarak tasvir ettiği şey, muhtemelen Gürcü stilindeki piramid biçimli bir kubbeydi⁷. Burada Trabzon İmparatorluğu üzerindeki Gürcü etkisinin durduğu görülmektedir. Bu şaşırtıcı değildir, zira İmparatorluğun kuruluşundan sadece 19 yıl sonra, 1223'ten itibaren, 1225'te Harezmîler tarafından takip edilen Moğollar, Gürcistan'da göründüler. Birkaç yıl sonra Moğollar, bütün Orta ve Doğu Gürcistan'ı ele geçirmeye giriştiler ve 1243'ten itibaren, ülke bir yüzyıldan fazla süreliğine denetim altına girdi. Gürcülerin mimari ve entellektüel faaliyetlerinde Ortaçağ krallığının çöküşü ile aynı zamana denk gelen bir yavaşlama başladı. Bununla birlikte, Trabzon'un nüvizmatığının Batı Gürcistan üzerindeki etkisi iyi bilinmektedir⁸. Hatırladığımız Trabzon paraları derlemesinde, Trabzon asperlerinin taklitleri ya da *kyrmanueli* hakkında bir araştırmada bulunacak.

Büyük Komnenoslar ve Gürcü Prensleri arasındaki siyasi ittifaklardan doğan evlilik ilişkilerini daha önceki bir makalede inceledikten sonra, bura-

⁵ A. Bryer, "Some Notes on the Laz and Tzan I," *Bedi Kartlisa* 21-22, 1966, s. 179 ve dipnot 29; Aynı Yazar, "Rural Society in the Empire of Trebizond", *Ἀρχαίον Πόντου*, 28 1966-1967, s. 153-155, 158; Hélène Ahrweiler, *L'Idéologie politique de l'Empire byzantin*, Paris 1975, s. 107. Ayrıca bkz. Germaine Roullard, *La Vie rurale dans l'Empire byzantin*, Paris 1953, s. 163 vd.

⁶ J. Baltrušaitis, *Etudes sur l'art médiéval en Géorgie et en Arménie*, Paris 1929, s. 92 vd.; S. Salia, "La Tao-Klardjétié et ses monastères, *Bedi Kartlisa* 10-12, 1961, s. 41-62; Aynı Yazar, 13-14, 1962, s. 40-46; S. Ballance, "The Byzantine Churches of Trebizond", *Anatolian Studies* 10, 1960, s. 173-174.

⁷ S. Lambros, Βησσαρίωνος Ἐγκώμιον εἰς Τραπεζούντα [Bessarion'un Trabzon'a Ağıtı], *NE* 13, 1916, s. 189-90 (varak. 162b); A. Bryer, "Some Notes on the Laz and Tzan I", *Bedi Kartlisa* 21-22, 1966, s. 179.

⁸ D. M. Lang, *Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia*, The A. N. S. Numismatic Notes and Monographs 130; New York 1955, s. 81 vd. D. M. Lang'ın görüşünün tersine, *Kyrmanueli*'nin yayılması XIII. yüzyıldan çok önce başladığını düşünmekteyiz.

da⁹ Trabzon ve Gürcistan arasındaki ilişkilerin tarihi gerçeğini düzeltmek istiyoruz. Gerçekten de Trabzon'un Gürcistan'a asla tâbi olmadığını ve Bagratidlerin hiçbir zaman Trabzon topraklarını ele geçirmeyi başaramadığını düşünüyoruz; II. Aleksis, Laziki'nin bir kısmını Jakelideslere bırakmıştı; ilerlerken, Andronikashvili problemini ele alacağız ve Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşunun koşullarını özetleyeceğiz.

1. ANDRONİKASHVİLİLER

Eski bir gelenek, Trabzon İmparatorluğu'nun kurucularının büyükbabası olan İmparator Andronikos Komnenos'un 1170'lere doğru Gürcistan seyahatinin ardından bu ülkede torunlarını bıraktığını ileri sürmektedir. Bu, Andronikashvili adının bu soydan geldiğini belirtmektedir. Bununla birlikte bizim bilgimize göre yalnızca Kunik, bu konu hakkında bazı bilgiler yayınladı¹⁰. Bu yazar tarafından yayımlanan metinlerin çevirilerini burada veriyoruz:

Kunik öncelikle "Andronikashvili ailesi Kakhétie'de" adlı eserinde Andronikov prenslerinin kökenlerini, dedikleri gibi, İmparator Andronic'e dayandırdıklarını tespit ediyor¹¹. Daha ileride, Tchoubinov'dan aldığı bilgileri veriyor, ki Tchoubinov da bu bilgileri "Andronic" prenslerinden almış olabilir. Şüphesiz Kunik'in farkettiği gibi, muhtemelen daha geç bir döneme ait, çok şüpheli yıllıklar sözkonusudur. Bunların içeriği şöyledir:

"1144. Bu yılda Manuel Komnenos Konstantinople'da imparatordu; bu imparatorun yeğenleri Andronic ve Aleksis Gürcistan'da Hejouti şehrine geldiler. Bu dönemde kral Georges hüküm sürüyordu ve bu kral onlara kaleler ve köyler hediye etti ve onlar için kendininkinin karşısında bir kilise inşa ettirdi. Kral Georges Derbend'e gitti, Mouskouri ve Chabrani'yi yıktı ve Andronic bu savaşta cesurca hareket etti.

1174. Bu yılda Kral Georges ve Aleksis öldüler ve Kartalinie'de, S' Nicolas Kilisesi'nde toprağa verildiler, Andronic ise yaşadı.

1177. Din adamları ve büyük toprak sahipleri, bu tarafta ve diğer tarafta toplandılar ve Thamar'ın Andronic ile evlenmesini istediler.

⁹ Bizim makalemize bkz. "Relations matrimoniales entre Grands Comnènes de Trébizonde et princes géorgiens", *Bedi Kartlisa* 34, 1976, s. 112 vd.

¹⁰ A. A. Kunik, "De la souche des princes géorgiens Andronic", (Rusça) *Matériaux et Recherches Historiques*, Učeny Zapiski Imp. Akad. Nauk, II, Saint Pétersbourg 1853, s. 717 dipnot 18 ve 789-791.

¹¹ *A.g.e.*, s. 717 dipnot 18.

1198. O (Thamar), Trabzon'u Andronic'e bahşetti; onu cimri İmparator Aleksis'den almıştı. Bundan sonra, Bagratidler ailesi Gürcü krallarına gayretli bir şekilde hizmet etmiş olduğu için Andronic'e ve onun çocuklarına özel bir saygı gösterdi.

1200. Kraliçe Thamar öldü. Georges onun yerine geçti... ve Andronic'ler bütün krallığa gayretle hizmet ettiler¹².

Bunca kesin olmayan detayı yeniden ele almanın yararsız olduğunu düşünüyoruz. Bununla birlikte İmparator Andronic Commène'nin Aleksis'in gayrimişru oğlunun adını, babasının adı ile karıştırıldığını ve Thamar'ın başka bir Aleksis'in, 1198'de değil, 1204'te Trabzon'u ele geçirmesine yardım ettiğini belirtelim. Sonuçta, Thamar 1212'de öldü. Adı geçen bu yıllıkların yazarı Brosset'in 1845'te yayımladığına benzer bir metinden ilham almış görünüyor¹³. Kunik'e göre, Gürcü vakanüvisinin ya da derleyicinin, soyu belli olmayan Aleksis'in 1185'teki kaçışını (Konstantinopolis'ten), babasının Gürcistan'ı ziyareti ile karıştırdığını farzedebiliriz. Bizim çok geçerli düşüncemize göre bundan, Andronikashvili'lerin imparatorun değil, belki de soyu belli olmayan Aleksis'in oğlundan olan başka bir Andronic'in soyundan geldiği sonucu çıkmaktadır. Kunik tarafından ileri sürülen soyağacı tablosu aşağıdadır:

Andronic Commène

Manuel	Aleksis (Soyu belli olmayan)
Trabzon'lu Aleksis	Andronic ? (Prens Andronic'lerin ilk atası)

Aynı yazar, bu notların devamında Brosset'in ona iletmış olduğu bir metni yayınladı. İçeriği yukarıda açıklanan yıllıkların içeriğine benziyor: Tarihler tam kesin değildir ve İmparator Andronic'in oğlu (gayrimişru), torunu yerine Trabzon'un ilk imparatoru gibi gösterilmektedir. Bu pasajın çevirisi şu şekildedir:

¹² A. A. Kunik, *a.g.e.*, s. 789.

¹³ M. F. Brosset, "Matériaux pour servir à l'histoire de la Géorgie depuis l'an 1201", *Mémoires de l'Académie Imp. des Sciences de St. Pétersburg*, 6e série, Sciences politiques, histoire, philologie, V, 1845, s. 165 vd.

“Ünlü Andronic Comnène, ailesiyle birlikte, 61. Kral Georges döneminde başka bir deyişle 1143’te, 363. Paskalya döneminde (Gürcü) Kraliçe Thamar’ın babası zamanında, Konstantinople’den Gürcistan’a geldi; bu Andronic, İmparator Manuel’in yeğeniydi ve kendi yeğeni Emmanuel ölmüştü; Bu nedenle Gürcistan’a geldi. Kral Georges onu kabul etti ve ona kaleler ve saraylar verdi ve ona kendisinininkinin karşısında bir saray tahsis etti. Chaburan ve Derbend kentlerinin alındığı dönemde kral, onunla birlikte Andronic’i ele geçirdi, savaşlarda büyük cesaret gösterdi. Sonra Kraliçe Thamar, 1198’de, 418. Paskalya döneminde, Karadağlar’ın keşişlerine vermiş olduğu parayı ellerinden almasına ceza olarak Trabzon’u imparator Aleksis’ten aldığında, bu şehri Andronic’in oğlu Aleksis Comnene’e verdi. Aile adı olarak atalarının adını torunlarına sıkça veren Gürcü geleneklerine göre, Aleksis Comnène’nin oğulları Andronikashvili olarak adlandırılmışlardır. Fakat yaşlı ailelerine ilgi göstermemeye devam eden bizim krallığımız, Andronic’in torunlarının halâ taşıdığı Andronikashvili adını kendilerine verilmiş unvanlara dahil ediyorlar: Onların gerçek aile adı Comnène’dir. Böylelikle günümüzdeki Andronic’ler, yukarıda açıklanan soy ağaçlarında görülebileceği gibi, Aleksis Comnène’nin soyundan gelmektedir. Bütün Gürcü aileleri hakkındaki bilgilerin derlemesinin çevirisi, Eustathe’nin oğlu, Tiflis Moourav’ı, Kral II. Iracli’nin torunu, Mariam’ın bu David ile evliliğinden olan David Tsitsishvili tarafından bir araya getirilmiştir.”¹⁴

Bu metin tarafından ileri sürülen soyağacı tablosu yanlıştır. Comnène’lerin aşağıdaki gerçek soyağacı tablosunu tekrar hatırlayalım:

I. Aleksis

II. Jean	Isaac, sébastokrator
I. Manuel	I. Andronic
1183’de I. Andronic tarafından	Manuel gayrimeşru Aleksis
öldürülen II. Aleksis	Trabzon’lu Aleksis

¹⁴ A. A. Kunik, *a.g.e.*, s. 790-791.

XVIII. yüzyılın sonlarında biraraya getirilen Tsitsishvili'nin metninin değerinin oldukça tartışmalı olduğu açıktır. Bununla birlikte, Kunik, Andronikashvili'lerin soyağacının -doğrusunu söylemek gerekirse- ancak XVI. yüzyılda başladığını, ama eklenmiş olan referansların tamamını attığını da söylemektedir. Öyleyse bize, Kunik'in ileri sürdüğü gibi, Andronikashvili'lerin İmparator I. Andronic'in gayrimeşru oğlunun soyundan geldiğini farz etmek kalıyor. Ancak bundan, tek kesin bir gerçek ortaya çıkıyor: 1170'e doğru Andronic Comnène, bu soydan geldiğini gösterilebilecek Gürcü bir kadından çocuklara sahip olmamıştır; belirttiğimiz yıllıklar şüpheli oldukları için bize böyle bir şey ifade etmiyor.

2. ANDRONIC COMNÈNE'NİN EVLİLİĞİ

Daha önce yazdık¹⁵ ve İmparator Andronic Comnenos'un ne Gürcü Prensesi ile evlendiğini ne de 1170'e doğru Gürcistan'da çocuk bıraktığını yukarıda açıkça gösterdiğimizi düşünüyoruz.

Andronic'in ilk karısının bir Paleologos olduğu kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Gerçekten de, Nicetas Khoniates, Andronic'in karısının erkek kardeşinin *Sévastos Georges*¹⁶ olduğunu bize bildirmektedir ve bu dönemde bu adı ve unvanı taşımış olarak bulabildiğimiz tek kişi büyük hétéarque ve Sévastos Georges Doukas Paleologos'dur¹⁷.

Bunun 1167'de, Andronikos'un da orada bulunduğu sırada, kutsal topraklara gönderilmiş olduğunu da belirtmek gerekir, ki daha sonra, Andronikos imparator olduğunda, Sévastos Georges'u Antioche'lu İmparatoriçe Marie'nin öldürülmesiyle görevlendirmek istemiştir¹⁸.

Şu halde, C. Toumanoff'un¹⁹ iddia ettiği gibi, Andronic'in Kral III. Giorgi'nin kızkardeşiyle evlendiği düşünülemez, çünkü Gürcistan Kralı, hem tahta çıkıp hem de Konstantinopolis'de alt bir görev talep edemezdi. Kısacası 1183'de Fransız Anna-Agnès'le evlenmeden önce, Andronikos yasal

¹⁵ Bizim makalemize bkz. "Autour des sources géorgiennes de la fondation de l'Empire de Trébizonde", *Apχείον Πόντου* 30, 1970, s. 107 vd.

¹⁶ Nicétas Choniatès: Bonn, s. 348.

¹⁷ L. Stiernon, "Notes de Titulature et de prosopographie byzantines. Sébaste et gambros", *RÉB* 23, 1965, s. 233-234, Migne, *PG* 140, 252. Ayrıca bkz. Kinnamos: Bonn, s. 212, 215; D. I. Polemis, *The Doukai*, Londra 1968, s. 155.

¹⁸ Guillaume de Tyr: *RHC Occ.*, I, 1024, 1035; Nicétas Choniatès: Bonn, s. 348.

¹⁹ C. Toumanoff, "On the Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and... Tamar", *Speculum* 15, 1940, s. 299-312.

olarak düşünülen ikiden fazla eşe kesinlikle sahip değildi²⁰. Andronikos'un ilk eşinin Georges Paleologos'un kız kardeşi olduğunun görülmesini teklif ediyoruz: İkinciye gelince kesinlikle onun kuzeni, iki çocuk doğuran ve 1183'den önce halâ Andronic ile karı-koca olarak yaşayan Theodora Komnenos söz konusudur. Bu imparatorun çok sayıdaki diğer ilişkileri ki biz bunların üçünü biliyoruz- sadece geçici olmuştur.²¹

Diğer taraftan C. Cahen tarafından açıklanan *Anonim Selçukname*'de, bize "Kır Lügâ'nın oğlu Kir Alik's'in (Trabzon'lu Aleksis), babasının intikamını almak için, 1214'de Sinop tarafından İslamlar'a saldırdığını bildirmektedir.²²" C. Cahen, Lügâ'nın ya Palaiologos ya da aynı Doukas'ın kısaltılmış biçimi olup olmadığını kendine soruyordu. Sonuçta eğer Trabzon'lu Aleksis, Doukaina'nın oğlu değilse, belki de babası Manuel, Comnenos Paleologos adını almıştı ve bu da ve Andronic'in eşinin adı için tamamlayıcı bir göstergesi, Manuel'in annesi ve bu Aleksis'in büyükannesi olan Andronikos'un karısının adı için ek bir belirleyici olabilir. "Babasının intikamını almak için" sözüne gelince, bu muhtemelen Bizans topraklarını tekrar ele geçirmek için Büyük Komnenosların çabalarını gösterir.

Şimdi teklif edilen soyağacı aşağıdaki gibidir:

Andronic Comnène & Paleologos (Adı bilinmeyen)

Manuel Comnenos-Paleologos & Doukaina ? (Adı bilinmeyen)

Trabzonlu Aleksis Trabzonlu David

3. TRABZON İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU

Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşundan bahseden bütün kaynaklar Aleksios Komnenos'un yanına sığındığı Kraliçe Thamar'dan asker aldığını

²⁰ Arnols de Lübeck'in çekinceli bilgisini kabul etmek gerektiğini düşünüyoruz (Chronica Slavorum: MGH SS, XXI, lib. III, s. 142 vd.). Ona göre Andronic, Anna ile evlenmeden önce yasal iki eşe sahipti. O. Jurewicz (Andronikos I. Komnenos, Amsterdam 1970, s. 161) Bu imparatora 6 kadından da verilmedi.

²¹ Andronic, Eudocie ile sırasıyla sébastokrator Andronic'in kızı ve Antioche'lı Philippa ve hayatının sonunda Maraptikê adı verilen nedime ile bağlıydı. O. Jurewicz (*a.g.e.*, s. 53-54, 74-75, 117, 134) bu kişiler hakkında temel referans.

²² C. Cahen, "Seljukides de Rûm, Byzantins et Francs d'après le "Seljuknâme" anonyme", *Mélanges Henri Grégoire*, III (Annuaire de l'Institut de philologie orientale), Bruxelles 1951, s. 102-104.

ifade ederler²³. Bu kaynaklardan Thamar'ın, Karadağ'da Gürcülere tahsis edilen bağışları yağmalayan “Cimri” III. Aleksis Angelos'u cezalandırmak için Bizans Pontusu'nu ele geçirmeye karar verdiği sonucu çıkmaktadır. Panaretos sadece Aleksis Komnenos'un Konstantinopolis'i “çok mutlu” terkettiğini söyler. Tüm bunlarda, Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından işgalinin hiçbir izine rastlanmaz; Kartlis-Tzkhovreba ya da Gürcülerin Büyük Kroniği, sadece Aleksios'un Pontus'u işgalinin ardından bu belirtilir. Konstantinopolis 13 Nisan 1204'te düşmüştür ve Panaretos, Trabzon'un aynı yılın Nisanında alındığını söyler. Şu halde Aleksis ve kardeşi David'in bu tarihten çok önce Konstantinopolis'i terkettikleri açıktır; önce belki Kraliçe Thamar'ın kızkardeşiyle evlenmiş olabilecek yarı dayıları Aleksis'in yanına Gürcistan'a gitmeleri gerekti²⁴, daha sonra da Pontus'a karşı sefere hazırlanmak için yola koyuldular. Tüm bunların Konstantinopolis'in düşmesinden sonra iki haftadan daha kısa süre içerisinde meydana gelmiş olması imkânsızdır. 1204 Nisanı olayları ile ilgili Akropolites'in metni bunu doğrulamaktadır, fakat tekrar zikretmek faydalıdır: “Gerçekten de Konstantinopolis'in kaybedilmesi karışıklığında, şurada burada kumandanlar vardı ve bazıları diğerlerinin başına geçerek egemenlikleri altında bulunan ülkeyi kendi imparatorlukları yaptılar...”²⁵ Metnin devamında, Akropolites, David'in Paflagonya'daki varlığını ve Aleksis'in Pontus'ta “hüküm sürdüğünü” anlatır.

Bu bilgi ayrıca Nicetas Khoniates, VIII. Michel'in başnoteri (protonotaire) Ogérios ve Ermeni yazar Haithon tarafından da doğrulanır. Sadece yukarıda belirttiğimiz geç tarihli Gürcü yıllıkları, Trabzon'un alınışını 1198'e yerleştirmişlerdir.

Nicetas, Konstantinopolis'in işgalinin ardından ortaya çıkan kargaşaları da yazar. Yunanistan'daki karışıklıkları anlattıktan sonra, Küçük Asya'daki Theodore Laskaris'in hâkimiyetini anlatır ve şöyle ilâve eder: “İmparator Andronikos'un, oğlu Manuel'den olan torunu David, Pontus Herakleia [Karadeniz Ereğli] ve Paplagonie'yi [Kastamonu ve civarı] yönetirken, kar-

²³ M. F. Brosset, *Histoire de la Géorgie*, I, Saint-Petersbourg 1849, s. 464-465 (Bu yayın Brosset, *HC* I, olarak kısaltılacaktır); Basile, *Vie de la reine Thamar* (Rusça): *Monuments de l'époque de Roustavéli* (Académie des Sciences de l'URSS), Léningrad 1938, s. 69-70; Panaretos: O. Lampsidés, *Μιχαήλ τοῦ Παναρέτου Περί τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν*, Athens 1958, s. 61. Lampsidés'in yorumu için ayrıca bakınız: (*a.g.e.*, s. 111-114)

²⁴ Dipnot 15'e bkz.

²⁵ Acropolite: Bonn, s. 13-14.

deşi Aleksis, Oinaion [Ünye], Sinope [Sinop] ve Trebizonde [Trabzon]'de hüküm sürüyordu.²⁶

1279'da yazan Oğérios, şöyle demektedir: “Doğu bölgelerinde Trabzon adlı bir toprak var, ki bu toprağı Konstantinopolis'in Latinler tarafından alındığı sırada, kumandanlardan biri işgal ediyordu: Bu kumandanın adı Kir Aleksis idi.²⁷”

Son olarak 1300'lerin sonlarına doğru, Haiton “Türkiye'nin 8. eyaletinin Genech (Canik) olarak adlandırıldığını orada Trabzon kentinin bulunduğunu ve sadece bu eyaletin kısa bir süreden beri krallık olduğunu şu şekilde yazıyor”. İmparator, yönetmek için her yıl oraya bir vali gönderiyordu, gelen valilerden biri isyan etti ve ülkede krallığını kurdu: Bu şekildedir ki bugün orayı kendini Trabzon İmparatoru olarak adlandırmaktadır.²⁸”

XIV. yüzyılda, Ephraim ve Nicephoros Gregoras yine hemen hemen aynı ifadeleri kullanırlar²⁹. Bu metinlerden, Büyük Komnenosların, Konstantinopolis'in düşmesi sırasında Trabzon'da oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de Akropolites “şeflerin, egemenlikleri altındaki ülkeyi kendi imparatorlukları yaptıklarını” söylüyor. Aleksis'in “hükümdarlığa atanması”nın yazılması olayı, ayrıca Pontus'un işgalinin Konstantinopolis imparatoruna karşı bir isyan hareketi ve “krallığın ilan edilmesi olan gerçek iktidarın alınmasını ise ancak daha sonra gerçekleştiği” anlamına geliyor. Nicetas, Büyük Komnenosların, diğer Grek soylularının sahipsiz kalan toprakları ele geçirdiği sırada Pontus'ta hüküm sürdüklerini söyler. Oğérios ve Haiton aynı olaylara atıfta bulunurlar, fakat sonucusu Büyük Komnenos Aleksis'i imparator tarafından atanan bir vali ile karıştırmaktadır. Sonuçta, Gürcü kronikleri, bu prensin Kraliçe Thamar'ın yanına sığındığı hususunda kesindirler ve bunu doğrulayan Panaretos, Aleksis'in Konstantinopolis'i terkettiğini ilave eder.

Sonuç olarak, Trabzon'un 1204 Nisanının hemen başında alındığı ve haberin düşüşten az önce Konstantinopolis'e ulaştığı düşünülebilir. Bu XIII. yüzyıl yazarlarına Trabzon'un bu “isyancılar” tarafından önceden işgal edildiğini yazma imkanı vermiştir; gerçekten de bu yazarlardan bir

²⁶ Nicéas Choniatès: Bonn, s. 480-842.

²⁷ J. Gay, *Les registres de Nicolas III*, Paris 1898, s. 135-136.

²⁸ Haiton, *Voyages faits principalement en Asie*: Salcon et Greiffenbag, II, La Haye 1735, s. 16-17.

²⁹ Ephrem: Bonn, 1522-1523 mısraları; Grégoras: Bonn, I, s. 13-14 = van Dieten, I (çeviri), s. 69.

tekinin bile Büyük Komnenosların, Haçlılar tarafından Konstantinopolis'in alınmasından sonra Pontus'u işgal ettiklerini söylemediğini fark ediyoruz ve Panaretos, Konstantinopolis'i yöneten imparatora karşı gerçekleştirilen bir şiddet eylemini bile sessiz geçmek ister gibi görünmektedir. Bu yazarın metnini hatırlayalım: "Büyük Komnenos Aleksis Konstantinopolis'ten çok mutlu ayrıldı, halası Thamar'ın dikkati ve çabalarıyla sağlanan askerler ile İberiya'dan geldi ve 1204 yılı Nisan ayında Trabzon'u ele geçirdi.³⁰"

Şu halde Trabzon'un alınması, gerçekten isyancı prenslerin bir hareketi olarak görünmektedir; ancak, daha sonra, olaylar saldırılarını meşrulaştırmalarına imkân sağladığında kendilerini imparator ilân ettirebildiler.

4. GIORGI LASHA VE TRABZON

Vasiliev, Bagratidlerle Büyük Komnenosların, sadece Kraliçe Thamar zamanında aralarında iyi ilişkiler sürdürdüklerini ancak oğlu Kral Giorgi Lasha'nın (1212-1223), Trabzon İmparatorunu haraç ödemeye zorladığını düşünüyordu³¹. Bu düşünceyi yaymak için, bu yazar Giorgi Lasha'nın Kola'da bulunduğu sırada "tabi halkların Khlat'tan, Yunanistan'dan kraliyet çadırına bağışlar ve hediyeler³²" getirdiğini yazan büyük Gürcü kroniğine dayanıyordu.

Vasiliev'e göre, bu Yunanistan, Trabzon İmparatorluğu olmalıydı ve bunun sebebi Kola'nın ona göre Laziki sınırında bulunmasıydı. Aşağıdaki sebepler yüzünden biz bu fikre katılmıyoruz: Kola, Kars'ın hemen hemen 60 km. kuzeydoğusunda bulunmaktadır ve Laziki'den iki kuvvetli dağ silsilesiyle ayrılır; bundan dolayı sınır bölgesi olarak düşünülemez. Diğer taraftan, bu topraklar halâ Bizans İmparatorluğu'nun bir kısmını oluştursa bile, Gürcüler, Rum Sultanlığını ya da Doğu Anadolu'yu Yunanistan olarak adlandırıyorlardı. Gerçekten de, Gürcistan ve Khlat (Ahlat, Van Gölü üzerinde) arasında Tao ve XI. yüzyılda Bizanslıların ele geçirdiği, ancak kısa bir süre sonra Selçuklular tarafından alınan Ermenilerin eski Krallıkları uzanıyordu. III. Giorgi 1173-74'te Ani'yi aldı ve Kraliçe Thamar, fetihlerini çok daha ilerilere götürdü³³. Giorgi Lasha zamanında, Bagratidlerin otoriteleri-

³⁰ Panaretos: Lampsidès, s. 61. M. F. Brosset'in Fransızca çevirisi: *Histoire du Bas-Empire de Lebeau et Saint Martin*, XVII, Paris 1834, s. 255'de yer almaktadır.

³¹ A. A. Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond", *Speculum* 11, 1935, s. 29.

³² M. F. Brosset, *HG* I, s. 484.

³³ *Ag.e.*, s. 470 vd.; M. F. Brosset, *Rapports sur un voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie*, rapport I, Saint-Petersbourg 1851, s. 94; Aynı Yazar, *Les Ruines d'Ani*, Saint Péttersbourg

ni çevre bölgenin büyük kısmına yaydıkları ve Kafkasya ve Anadolu platosunun kilit kalesi durumundaki Kars'ı elde bulundurdıkları doğrudur.³⁴ Bununla birlikte, Trabzon İmparatorluğu etki alanlarının dışında bulunuyordu. Gürcü yıllıklarında nadiren bahsedilen bu devlete Pont adı verilmekteydi³⁵. Büyük Komnenos, bir kez Yunanistan İmparatoru³⁶ ve bir kez de Yunanistan İmparatoru³⁷ olarak belirtilmektedir.

Konstantinopolis imparatorlarına karşı Büyük Komnenosların isyanını yukarıda açıklamıştık. Onlara asker sağladığı için Thamar bağımsız bir devlet kurulacağını doğal olarak bilemezdi. Onun için bu kuvvet hareketi, Karadağ'a göndermiş olduğu mallara el koymanın rövanşını almak; "Babalarnın intikamını alan" Büyük Komnenoslar için, Trabzon'un alınması şüphesiz Konstantinopolis'e doğru koşularında bir aşamayı oluşturuyordu. Bu türden girişimler Bizans İmparatorluğu'nda yaygındı.³⁸ Her halükârda, Gürcüler Pontus eyaletini asla hakimiyetleri altına alamamış gözükmektedir, Müslüman "kafirler" tarafından yönetilen ülke tarzındaydı. Bunun aksine, ilerideki tüm davranışları Trabzon valisinin meşruluğunu tanıdıklarını göstermektedir. Çünkü, Giorgi Lasha, vassalları arasında Büyük Komnenoslar'ı daha az sayabilmiştir ve Vasiliev'in yanıldığı sonuç bize tek mümkün sonuç görünüyor.

5. GÜRCÜLER TARAFINDAN LAZİKİ'NİN FARZIMUHAL FETHİ VE BÜYÜK KOMNENOSLAR'IN TAŞIDIĞI İBERYALILARIN İMPARATORU UNVANI

Fallmerayer ve onu takip eden Finlay ve Miller; Gürcülerin, Trabzon İmparatorluğu'nu fethetmeye niyetlendiklerini iddia ettiler. Fallmerayer, Kraliçe Rusudan'ın oğlu Kral David Narin'in bu imparatorluğun doğu eyaletlerini 1241'de işgal ettiğini düşündü³⁹. Finlay'e göre, "imparatorluğun en kıymetli eyaletlerinden biri" olan İberya, 1230'da Harezmsahlarn yenilgi-

1860-1861, s. 131; H. F. B. Lynch, *Armenia*, I, Londres 1901/Beirut 1965, s. 366; W. E. D. Allen, *A History of the Georgian People*, Londres 1932/1971, s. 106-109.

³⁴ W. E. D. Allen, *a.g.e.*, s. 107-108.

³⁵ M. F. Brosset, *HG* I, s. 590-591, 626, 629-630.

³⁶ *A.g.e.*, s. 205.

³⁷ *A.g.e.*, s. 590-591.

³⁸ Özellikle bakınız: Ch. M. Brand, *Byzantium Confronts the West*, Cambridge Mass. 1968, s. 64, 86-87, 135-136, 144-145, 161, 174, 204. Ayrıca bkz: Hélène Ahrweiler, *L'Idéologie politique de l'Empire byzantin*, s. 107. İsyân, Bizans Devletinde kötü bir hastalıktır.

³⁹ J. Ph. Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 117.

sinden sonra bağımsız oldu ve David Narin, Kraliçe Rusudan'ın ölümünden sonra 1236'da, orada krallığını ilan etti⁴⁰. Miller ise, İmparator Andronikos Gidon'un hâkimiyetindeki toprakların "Gürcüler ve Lazlar"ın imparatorluğunun doğu sınırlarındaki Sevastopolis'e (Sotiropolis için) kadar uzandığını ve David Narin'in hâkimiyetinde bağımsız bir krallık oluşturduğunu iddia etti⁴¹. Miller'in başvurduğu kaynak, olayları kötü yorumlayan Bessarion'dur⁴².

Halbuki, Fallmerayer, Wakhtang kralı tarafından yayımlandığı düşünülen büyük Gürcü yıllıklarını biliyordu. Bu yıllıklar, Trabzonluların asla Kolhis'in hâkimi olmadıklarını açığa çıkarıyor. Fakat, Fallmerayer'in açıkça belirttiği gibi, tuhaf bir şekilde Mingrélie ve Iméréthie Gürcistan'dan bağımsız olduğu ve Büyük Komnenosların, onlara bağlandığı sonucunu çıkarmaktadır. Brosset'in *Histoire de Géorgie* adlı eserinde yayımladığı ve çevirdiği kesin bilgileri, Finlay ve Miller'in ihmal etmesi aynı ölçüde üzüntü vericidir. Bu bilgiler sayesinde, biz onların fikirlerini reddedebiliriz.

a) *Lazika'nın Fethi*

Celeleddin Harezşah 1225'te Gürcistan'ı fethetti ve burayı yakıp yıktı ve kan döktü; Bununla birlikte Batı Gürcistan ya da Iméréthi, dışarıda Likh Dağı ve içeride sık ormanlar sayesinde bu işgalden kurtuldu. Burası uzun süre Transkafkasya'nın en güvenilir bölgesi olarak kaldı ve Moğollar, geri dönüşlerinde Gürcistan'ı istila ettiklerinde 1236'da Kraliçe Rusudan'ın sığındığı yer burasıdır. Yeni fatihler Gürcistan Krallığı'nı dört valiliğe ayırdıklarında, Bagratidler, bağımsızlıklarını koruyarak Imérethie'nin başkenti Kotais'e yerleştiler. David Narin'e gelince, 1234'te 6 yaşında annesi tarafından tahta oturtuldu⁴³.

David Narin, 1243'te Rusudan'ın Moğollar'a itaatini bildirmek için görüştüğü sırada Merkezi Gürcistan'ın kralı oldu. O, derhal, Volga'ya doğru Batu Han'ın ve akabinde hem David Narin'in hem de kuzeni ve Giorgi Lasha'nın oğlu David Oulou'nun Gürcü tahtına çıkmalarına karar veren

⁴⁰ E. Finlay, *Medieval Greece and Trebizond*, s. 391.

⁴¹ W. Miller, *Trebizond and Last Greek Empire*, s. 24.

⁴² S. Lampros, *a.g.e.*, s. 177, 184 (varak 154a, 158b).

⁴³ Harezşahlar ve Moğollar'ın istilâsı için bakınız: M. F. Brosset, *HG I*, s. 504 vd.; Cüveynî, *The History of the World Conqueror*: tr. J. A. Boyle, II, Manchester 1958, s. 426 vd. David Narin'in tahta çıkması hakkında bakınız: M. F. Brosset, *HG I*, s. 501, 508 dipnot 3; Aynı yazar, *Additions et Eclaircissements à l'Histoire de la Géorgie*, s. 305.

Büyük Han Güyük'ün yanına gönderildi. İki kral, Rusudan'ın ölümünden iki yıl sonra 1249'da Gürcistan'a geri döndüler ve Moğollar tarafından ülkenin hâkimiyet altına alındığı 10 yıl boyunca Tiflis'te birlikte hüküm sürdüler⁴⁴. Bununla birlikte iki David, Moğol Hanları'nın tüm seferlerinde eşlik etmek zorundaydılar. Hülâgü, alçakgönüllü ve saf olan David Oulou'yu takdir ederken hırslı ve kurnaz David'den (Narin) nefret ediyordu⁴⁵. Bu sonuncusu aynı zamanda İlhan'dan da korkuyordu ve 1257'de Alamut'un alınmasından sonra Likh Dağlarına kaçtı; oradan Moğollar'ın hiç saldırmadığı Kotais'e gitti ve feodal senyörler tarafından Abazalar'ın kralı ilan edildi. Bu şekilde Gürcistan ikiye bölündü: David Oulou Moğollar'a doğrudan tâbi bir devlet olarak Tiflis'te hüküm sürerken, David Narin, Hülâgü'nün tabiyetin resmi olarak tanınmasına rağmen, bağımsız İméréthie'de bulunan Kotais'te hakim oldu⁴⁶. Bu olaylar 1258'de meydana geldi; görüldüğü üzere, daima Gürcü kalan Iméréthie, Trabzon İmparatorluğu'na bağlanmadı, fakat Gürcistan'ın mülküydü.

Hiç şüphesiz, Büyük Komnenoslar tarafından alınan “İberyâ İmparatoru” unvanı karışıklığa sebep olmuştur. Fallmerayer, Finlay ve Miller'in, Trabzonluların Gürcistan'ın bir kısmını hâkimiyetleri altına aldıklarına inanmaları bu unvan yüzündendir. Fakat bu Trabzon İberyası neresidir ve bu unvan ne zaman alınmıştır?

b) İberyahlarm İmparatoru Unvanı

Dionysos Manastırı için 1374 tarihli III. Aleksi fermanlarının Fallmerayer tarafından yayımlanmasından sonra, Finlay, “bütün Doğu'nun, Denizlerarası Eyaletlerin İmparatoru” anlamına gelen bu unvanın 1282'de II. Jean tarafından benimsendiğini düşündü⁴⁷. Gerçekten de, bu tarihte II. Jean, VIII. Michel Paleologos'un kızı Eudocie ile evlendi ve Romalıların İmparatoru görüşünden vazgeçti⁴⁸. Pachymères'in ve özellikle Trabzon Sainte Sophie'deki İmparator Manuel'in freskindeki kitabenin gösterdiği gibi “Romalıların İmparatoru” unvanı, ataları tarafından taşınıyordu⁴⁹.

⁴⁴ M. F. Brosset, *HG* I, s. 518 vd., 532 vd.; W. E. D. Allen, *a.g.e.*, s. 113-114.

⁴⁵ M. F. Brosset, *HG* I, s. 544-545.

⁴⁶ *A.g.e.*, s. 545-546; *HG* II, 1 (Valkhusht, *Histoire de Iméréthie*), s. 245.

⁴⁷ J. Ph. Fallmerayer, *Original Fragmente, Abhandlungen der hist. Classe der kays. Bayer. Akad. D. Wissenschaften*, III, Abth. 3, Munich 1843, s. 49; E. Finlay, *a.g.e.*, s. 403.

⁴⁸ Pachymères: Bonn, I, s. 520-24.

⁴⁹ E. Finlay, *a.g.e.*, s. 394-395 dipnot 1; J. Gay, *Les registres de Nicolas III*, s. 136: 1279'da yazan Ogérios, bu tarihe kadar Trabzon soylusunun Romalıların İmparatoru tahtına çıkmadığını söyler.

Finlay, İberyalıların imparatoru unvanının, sadece I. Aleksios ve Andronic Gidon tarafından taşınmış olduğunu ekliyordu ve İberya bu sonuncunun yönetimi zamanında kaybedilmiştir⁵⁰. Oysa, bu yazarın gönderme yaptığı İberya, bizim de söylediğimiz gibi bu unvan hiçbir zaman Büyük Komnenoslara ait olmadığını ve burada bu unvanın sadece geleneksel bir değer taşıdığını göstermek istiyoruz.

Gerçekte Tao-Klarjétié olan İberya eyaleti, 1000 yılında II. Basil tarafından Bizans İmparatorluğu'na eklendi⁵¹. Bu imparator, Doğu Gürcistan'ın bir kısmını da kendine tabi kıldı, burayı sıkı bir vassallıkla vergiye bağladı⁵². İberya Eyaleti 1045'te Konstantin Monomakos'un fethetmeye geldiği⁵³ Ani'ye dek yayıldı, fakat birkaç yıl sonra Türkler bu topraklarda görünmeye başladı. 1064'te Alparslan tarafından istila edilen İberya, 1071'de Malazgirt Savaşı'ndan sonra Bizans İmparatorluğu'ndan kesin bir şekilde koparıldı⁵⁴. Bu tarihten sonra, imparatorlar tarafından bu eyalette yapılan tüm unvanlandırma artık sadece geleneksel bir değere sahipti ve II. Jean'a verilen İberya İmparatoru niteliği onu yarı Monark yapıyordu; gerçeten de bu nitelik ülkesinde yaşayan Gürcü ırkıdan halklara uygun olabildi.

Zaten II. Jean ve haleflerinin diğer unvanları çok fazla anlamlara sahip değildi. "Bütün Doğu'nun İmparatoru" edebî bir söz idi ve Trabzon İmparatorluğu'nun dar sınırları dışında tüm hâkimiyet iddiasını betimliyordu. Önceden Taurique Chersonnèse (Kırım)'de bulunan "Deniz aşırı Şehirler"e gelince, bu kentler artık gerçekte Büyük Komnenoslar'a ait değildi; II. Jean döneminde buralar Altın Orda Moğolları'nın etkili hâkimiyeti altında idi⁵⁵.

Fakat o, Pachymères'in II. Jean'a verdiği açıklama ve Saint-Sophie'deki kitabenin gösterdiği gibi olayları saptırıştır.

⁵⁰ E. Finlay, *a.g.e.*, s. 403, dipnot 2.

⁵¹ Yahya İbn Sa'id al-Antakî (Yahia ya da Antakya'lı Jean), *Histoire*: tr. Russe V. Rosen, *Imperator Vasily Bolgoarobojca, Saint-Petersbourg* 1883, s. 42; Kédrenos: Bonn, II, s. 447; G. Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du Xe siècle*, II, Paris 1900, s. 31, 159 vd., 174 vd.; H. Grégoire, "The Amorians and Macedonians 842-1025", *Cambridge Medieval History*, IV, 1, Cambridge 1966, s. 186, 189.

⁵² G. Schlumberger, *a.g.e.*, s. 530-531.

⁵³ E. Honigmann, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches*, Bruxelles 1935, s. 179-180 ve özellikle 212.

⁵⁴ E. Honigmann, *a.g.e.*, s. 181, 184-185, 218-222.

⁵⁵ B. Spuler, *Die Goldene Horde*², Wiesbaden 1965, Bununla beraber, bütün Doğu'nun, İberya'nın ve Deniz aşırı Kentlerin imparatoru unvanı, şüphesiz dinî yansımalar olduğunu hatırlayalım. Trabzon

Bununla beraber, Miller'in iddiasının dayanağı olan Bessarion'un metinlerinin açıklanması gerekir. Bu metinlerin ilki, Trabzon'un "Antike'den beri Lazların ve Kolhislilerin topraklarına hâkim olmaya devam ettiğini"⁵⁶ söyler. İkinci olarak imparatorların "komşu ülkelerin ve Lazların topraklarının başkentini"⁵⁷ kendi kentleri yaptığını söyler. Fakat Bessarion'un kendisi, II. Jean ve oğlu II. Aleksios "Lazların prensi olduğunu daha önce yazan Pacymeres ile Kolhis üzerinde önce Büyük Komnenosların hâkimiyetini ve daha sonra "Kolhların ve Lazların usulsüz hâkimiyetlerini"⁵⁸ açıklayan Gregoras'a rağmen ifadelerini geri almaz.

Bu soruyu açıklayabilmek için, Laz ve Kolhis sınırlarındaki akınların tarihini özetle hatırlamamız gerekir. Bu isimler, çağa göre göreceli uzunluk-taki bölgelere uygulanır ve daha sonra Ortaçağ yazarları, bu bölgelerin birini ya da diğerini göstermek için kayıtsızca bunları kullanır.

Lazların köken olarak, Abhazy'a'nın kuzeybatı kıyısından oldukları tahmin edilmektedir.⁵⁹ Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında Lazlar, güneydoğuya, sonra da güneybatıya doğru hareket ettiler ve Trabzon ile Fasis arasında bugünkü Laziki'ye yerleşerek yolculuklarını sonlandırdılar. "Kolhlar" ya da "Kolhisliler" olarak ifade edilen Lazlar, Diokletianus'un⁶⁰ zamanından önce bölgeye yerleşmiş gözükmektedir.⁶¹ Justinyen zamanında Prokopius, Lazikî ve Kolhis adlarını karıştırmıştır ve Lazların, Fasis'in iki nehir arasında bulunan Kolhis'e hâkim olduklarını söyler⁶². Bununla beraber X. ve XI. yüzyıl Arap coğrafyacıları bu yüzden buranın nüfusunun esas olarak Laz olduğuna işaret etmektedirler⁶³; XII. yüzyılın başında Bulgaristan Théophylacte

Kilisesi 1260'ta Konstantinopolis Patriklik otoritesince tanııyordu, fakat bazı Kafkasya piskoposlukları, her hâlükârda buraların mal varlıklarının kaldığı Trabzon imparatorları ile sıkı ilişkilerini koruyordu. Biz, Anthony Bryer'in bu konuda önemli tartışmalarını kabul ediyoruz.

⁵⁶ S. Lampros, *a.g.e.*, s. 177 (varak 154a).

⁵⁷ *A.g.e.*, s. 184 (varak 158b).

⁵⁸ Pachymères: Bonn, I, s. 520; II, s. 270, 287, 448; Grégoras: Bonn, I, s. 13-14 = Van Dieten, I (çeviri), s. 69, 139-140.

⁵⁹ A. Baschmakoff, *La Synthèse des périples pontiques*, Paris 1948, s. 177; A. Bryer, "Some Notes on the Laz and Tzan I", *Bedi Kartlisa* 21-22, 1966, s. 175.

⁶⁰ Constantin Porphyrogénète, *De Administrando Imperio*: Moravcsik, I, Washington 1967, s. 258-259, 262-267; A. Bryer, *a.g.e.*, s. 175-176.

⁶¹ A. Baschmakoff, *a.g.e.*, s. 136.

⁶² Procope, *De Bello Gothico*, VIII, 1, 10 ve II, 1, 15, 31; V, s. 60-63, 66-67, 72-73.

⁶³ Al-Mas'ûdî, *Les Prairies d'Or*: tr. Barbier de Meynard, II, Paris 1861-1877, s. 3; Al-Istakhri (Ibn Hawkal), *The Book of Roads and Realms: Bibliotheca Geographorum Arabicorum*, I, s. 148; Al-Idrisi: P. A. Jaubert, *Géographie d'Edrisi*, II, Paris 1840, s. 393.

Başpiskoposu, Grégoire Taronite'ye yazdığı mektuplarda, Trabzon topraklarını Kolhis olarak nitelendirir⁶⁴; daha sonra ise, XIII. yüzyılda Trabzon Lazikî ile Lazların anavatanları olan Abhazy'a'nın hâlâ ilgili gözükmektedir⁶⁵. Nihayet Trabzon İmparatorları, Bizanslıların Lazların toprağı ya da Lazikî; Gürcülerin Caneti ve Müslümanların Canik olarak isimlendirdiği kendi başkentleri ile Batum arasındaki dağlık bölge üzerinde hâkimiyetlerini tesis ettiler.

O halde, 1436'da "Trabzon'a Övgü"nü yazan Bessarion, *Kolhis Arkaizmi* ıslahını kullanmadığı için, bu bölge artık kesin belli bir yer değil gibi gözükmektedir⁶⁶. Üstelik Bessarion'un, IV. Jean zamanında Trabzon İmparatorluğu'nun en doğusundaki toprakları Kolhis olarak betimlemesi bu fikri çürütmektedir; fakat Fasis kıyısında bulunan Guri üzerindeki Büyük Komnenosların muğlak hâkimiyetini ima etmektedir. Sonuçta IV. Jean, Batum senyöründen iyi gelir elde etmekteydi⁶⁷. Bu metbuluğun tek izi Panaretos'un Kronik'inde bulunabilir, ki bu metin III. Aleksios'un, Bagrat Kralıyla 1372'de⁶⁸ Gouri'de son kez görüştüklerinde, onu kendine "tâbi kıldığı"nı söylemektedir. Fakat Brosset'in Guriel olarak adlandırdığı Guri Senyörü, Gürcü Krallığına aitti; O, sadece "iyi komşuluk"la mı Büyük Komnenoslar'a tâbi idi?

Diğer taraftan Rize ve Atina'dan (günümüzde Pazar) Batum'a kadar Büyük Lazikî Thema'sının Trabzon'a ait olduğunu biliyoruz⁶⁹. Justinyen'in savaşlarından konuşurken ve Prokopius'un atfında, ki onun Lazikî ve Kolhis arasında karışıklık notuna sahibiz, Bessarion Trabzon'un Lazların ve Kolhislerin topraklarına hâkim olduğunu ve "Perslilerin ne Rize'ye ne de Atina'ya kadar ilerleyemediklerini"⁷⁰ söylemektedir. Justinyen zamanında

⁶⁴ PG 126, mektup 26, 411-412; mektup 37, 437-438.

⁶⁵ Rachid al-Din, *Mektup 44*: E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, III, Cambridge 1928, s. 85. Juvayni'deki V. Minorsky'nin notuna bkz. (Boyle, s. 432 dipnot 25): "Abhaz toprakları Abhazy'a'da değildi, fakat Gürcistan Abhaza Hanedanı topraklarında idi"; yani Gürcüler aynı zamanda Abaza olarak adlandırılıyorlardı. Ayrıca bkz. Brosset, *HG I*, s. 607.

⁶⁶ O. Lampsidès, "Datierung des Enkomion Trapezountos von Kardinal Bessarion", *BZ* 48, 1955, s. 292-292.

⁶⁷ Jehan de Wavrin, *Anchiennes Chroniques d'Engleterre*: E. Dupont, II, Paris 1859-1863, s. 96-97; III, s. 151-159.

⁶⁸ Panarétoş: Lampsidès, s. 77; M. F. Brosset, *HG II*, I (Vakhush), s. 206.

⁶⁹ A. Bryer, "The Littoral of the Empire of Trebizond in Two Fourteenth Century Portolano Maps", *'Apχeiov Πόντου* 24, 1961, s. 121, ki onun atfı V. Laurent, "Deux chrysobulles inédits des empereurs de Trébizonde Alexis IV –Jean IV et David II", *'Apχeiov Πόντου* 18, 1954, s. 265.

⁷⁰ S. Lampros, *a.g.e.*, s. 177-178 (varak 154a-b).

Bizans İmparatorluğu, Fasis'in ötesine kadar yayıldı, fakat Trabzon İmparatorluğu, bu derece uzağa hak iddia edememişlerdir. O halde, Atina onun zamanında başlangıçta hiçbir zaman Büyük Komnenoslara ait olmayan bir thema olduğunu Bessarion'un satır aralarını okumaya ve düşünmeye girişmek gerekir. A. Bryer'in de iddia ettiği gibi, Atina 1318'de sınırı gösteriyordu⁷¹. Bu tarih bize sakıncalı görünmektedir. Sonuçta, II. Aleksios, 1300'de Samtskhé Senyörü Bekha Jaqeli'nin bir kızıyla evlendiğinde, ki gelinin babasına çeyiz ödemekle Gürcü âdetine uymak zorunda kaldı⁷². II. Aleksios, Bekha Jaqeli'ye "Djaneth (Lazikî)'nin de dahil olduğu Trabzon'a kadarki bütün ülkeyi" vermişti⁷³. Diğer pasaj Grek İmparatorun "bütün Djaneth-Caneti"yi Jaqeli'ye verdiğini söyler⁷⁴. Bu evliliğin sebepleri Türkmen İstilasında aramak gerekir: Türkmenler, II. Jean döneminde Haldiya'yı yakıp yıktılar⁷⁵ ve 1298'e doğru Azat Musa adında biri Paryadrès'i (Pontus Alplerinin doğu kısmını) işgal etti; onların kuvvetleri İspir'i fethettiler, fakat Bekha Jaqeli, onları bulunduğu yerden çıkarttı, Türkmenler Pontus'tan yani Trabzon İmparatorluğu topraklarından geri çekildiler⁷⁶.

Ya da Bekha Jaqeli, bölgenin en güçlü senyörü idi ve onun İlhan'a bağlılığı sadece sözdeydi. O, açıkça söylemek gerekirse Tao'dan Kars'a, Klarjétié ve Samtskhé'ye kadar uzanan geniş bölgeye hâkimdi⁷⁷. Fakat II. Aleksios'un herhangi bir senyörün ittifakını ararken, Trabzon'un ötesindeki bütün ülkeyi ona vermesi şaşırtıcıdır⁷⁸. II. Aleksios tarafından verilen drahomanın [çeyiz], Türkmenler tarafından kuşatılan ve Atina'nın [Pazar] ötesindeki Laz tarafının bir kısmı, çetin Paryadres Dağlarından meydana gelmesi kuvvetle muhtemeldir⁷⁹. O halde, Bekha Jaqeli tarafından alınan topraklar Çoruh Nehrinin güney ve doğusu ile dolambaçlı bir hat ile Güney-Güneydoğu-Kuzey Kuzeybatıya, sınır oluşturduğu ve İspir Bölgesinden

⁷¹ A. Bryer, *a.g.e.*, s. 122.

⁷² Bkz. Pachymère: Bonn, II, s. 287-290; Panarétos: Lampsidès, s. 63.

⁷³ M. F. Brosset, *HG* II, (Vakhusht, *Histoire du Samtskhé*), s. 205.

⁷⁴ M. F. Brosset, *HG* II, s. 621-622. Yazma, bu imparatorun Michel olarak adlandırıldığını söylemektedir. Brosset bunun bir hata olduğuna ve II. Aleksios sözkonusu olduğuna işaret etmektedir. Gürcü yıllığı Trabzon İmparatorlarının adlarını ve Iméréthie Kralı Michel'i çağdaşı ile karıştırmış gibi gözükmektedir.

⁷⁵ Panarétos: Lampsidès, s. 63.

⁷⁶ M. F. Brosset, *HG* II, s. 626-630.

⁷⁷ *A.g.e.*, s. 612-622; II, s. 205. Ayrıca bkz. D. Winfield, "A Note on the South Eastern Borders of the Empire of Trebizond in the Thirteenth Century", *Anatolian Studies* 12, 1962, s. 163-172.

⁷⁸ Trabzonluların ötesi, doğal olarak Gürcülerin berisidir.

⁷⁹ A. Bryer, *a.g.e.*, s. 122 ve resim 2.

Kissa'ya, Makriali hatta Gonia'ya kadar devam eden sahil şeridi şeklinde tahmin edilmektedir.

Büyük Komnenoslar, Lazistan'ın bu kısmını, 1334 yılında Jaqelid'lerin Kral Akıllı Giorgi'ye boyun eğmesinden sonra tekrar hâkimiyetlerine almış görünmektedir⁸⁰. Herhalde, III. Aleksios zamanında Trabzon İmparatorluğu, Fasis'e kadar yayılmıştır⁸¹. 1437 yılında Cenovalılar, IV. Jean'dan Batum'da gemilerinden birinin yağmalandığı için tazminat talep ettiler⁸²; 1445'te orada hapsedilen Burgonyalı maceraperestler, aynı imparatorun aracılığı sayesinde serbest bırakıldılar⁸³. Fasis'in ötesindeki Trabzonluların toprakları hakkında hiçbir kaynak bilgi vermez; öyleyse, sadece Bessarion'un Büyük Komnenosların kendi kentlerine "komşu ülkelerin ve Lazların topraklarının başkenti"⁸⁴ hâkim olduğunu söylediğinden takip edilebilir. Bu "komşu ülkeler" Trabzon'un batısında yer alıyor olabilir; "Lazların toprakları" doğuda yer alan toprakları ve açıkça imparatorluğun iç topraklarını gösterirdi.

Bununla birlikte, geriye III. Aleksios'un hâkimiyetinde Trabzon metropoliti olan Jean Lazaropoulos'a göre, Sotiropolis'in mevkii problemini çözmek için, 1223'te Trabzon İmparatorluğu'nun doğu sınırını belirlemiş gibi görünür.

c) *Sotiropolis*

Trabzon Sotiropolis'ini açıklayan kaynaklar, Papadopoulos-Kérameus tarafından yayımlandı⁸⁵. Bunlar arasında en önemlisi, XIV. yüzyılda Metropolit Jean (Joseph) Lazaropoulos tarafından derlenen Saint Eugène'nin mucizelerinin *synopse*'sidir. Hagiografi, İmparator Andronik Gidon'un Sotiropolis'ten Oinaion [Ünye]'ya kadar birlikler topladığı 1223 yılında, Trabzon'un Türkler tarafından tehdit edildiği zaman orada yazıldı⁸⁶.

⁸⁰ M. F. Brosset, *HG II*, s. 206. Jaqelidler 1451 yılına kadar Gürcü Krallığının hâkimiyetinde kaldılar (Bkz. W. E. D. Allen, *a.g.e.*, s. 122). Kral V. Bagrat, 1362 yılında eristhawat Gourie souane Wardanidze'ye verdi (bkz. Vakhusht'a göre, M. F. Brosset, *HG I*, s. 663). Trabzon-Batum sınırı için bkz. A. Bryer, *a.g.e.*, s. 121-122.

⁸¹ Panaretos, *Lampsides*, s. 77-78.

⁸² N. İorga, *Notices et Extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XVe siècle*, III, s. 259.

⁸³ Jehan de Wavrin: E. Dupont, II, s. 96-97.

⁸⁴ S. Lampros, *a.g.e.*, s. 184 (varak 158b).

⁸⁵ A. Papadopoulos-Kérameus, *Fontes Historiae Imperii Trapezuntini*, Saint-Petersbourg 1897/Amsterdam 1965, s. 38, 71, 118.

⁸⁶ *A.g.e.*, s. 118.

Fallmerayer, *Geschichte*'sini yayınladığı 1827 tarihinde, bu metni henüz bilmiyordu, fakat 1843'de o, özetlerini ilk kez yayınladı⁸⁷. Finlay, imparatorun “Sotiropolis'ten, Mingrélien Dağlarının arkasında, Oinaion [Ünye]'a kadar savaşçıları topladığını”⁸⁸ yazdı. Miller, Sotiropolis ile Abhazya'daki antik Dioscuria yakınındaki Sévastopolis'i birbirine karıştırdı⁸⁹. Bununla birlikte birkaç yazar, Sotiropolis'in Abhazya'nın yalçın kıyılarındaki kuzeyin en ıssız kalesi Pitsounda'nın diğer adı olduğunu düşündü⁹⁰. Fakat, Fasis'in ve en azından daha İméréthie'nin ötesindeki topraklara hakim olmayan Büyük Komnenosların, İmparatorluktan oldukça uzak bir bölge üzerindeki hâkimiyeti nasıl açıklanır? O halde, Lazaropoulos'un Sotiropolis'i nerededir?

Constantin Porphyrogénète, Abhazya'da bu isimle anılan bir kentin varlığından bahseder⁹¹. Bu yerleşim, Kırım'daki Cherson gibi, XIII. yüzyılda Bizans'ın kuşatığı bir yer mi idi? Her hâlükârda Sotiropolis'in, Karadeniz'in kuzeydoğusunda tek başına, Büyük Komnenoslar tarafından hâkim olunan ve onların “Denizaşırı Şehirlerinden” biri olarak düşünülebilir. Cherson'daki arkhontların, 1204'e doğru Büyük Komnenosların kurmak zorunda oldukları otoriteyi kısmen tanıdığını hatırlayalım. Fakat bu olasılıkta aynı, Sotiropolis'in İmparatorluktan ayrılma tarihi belirlenemez.

Diğer taraftan, Patrik Jean Ksiphilin, X. ve XI. yüzyıllarda Halidiya düklerine boyun eğen bir Sotiropolis'den bahseder⁹². Bu şehir *Escorial Taktikon*'larında Bourzô olarak adlandırılır⁹³; N. Oikonomidès bunu,

⁸⁷ J. Ph. Fallmerayer, *Original-Fragmente* (dipnot 47), I, s. 71-86.

⁸⁸ E. Finlay, *a.g.e.*, s. 386.

⁸⁹ W. Miller, *a.g.e.*, s. 24; Metropolit Chrysanthos (Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος, Atina 1936, s. 93-94) Miller gibi aynı hatayı yapmışa benzemektedir.

⁹⁰ Tomaschek (Dioskurias *RE* makalesi) Sébastopolis ve Sotiropolis için diğer bir ad olarak ve Acta patriarch'a gönderilen Pityus (=Pitsounda) arasında tereddüt etmektedir. *CP* a.1347 s. Bununla birlikte Gy. Moravcsik (Constantin Porphyrogénète'nin yorumunda, Londra 1962, s. 156) Sotiropolis'i Pityus (Pitsounda) olarak tanımlar ve F. K. Brun, Tchernomorié, II. *Zapiski Imperat. Novorossiiskoho Universiteta*, Odessa 1880, s. 245'e atıfta bulunur.

⁹¹ Constantin Porphyrogénète : Moravcsik, s. 188-189.

⁹² A. Papadopoulos-Kérameus, *a.g.e.*, s. 38-39, 71. Ayrıca bkz. N. Oikonomidès, “L'organisation de la frontière orientale de Byzance aux Xe-XIe siècles”, *XIVe Congrès International d'Études Byzantines, Rapports*, II, 1971, s. 81-82; V. Laurent, *Le Corpus des sceaux de l'Empire byzantin*, V/1, Paris 1963, s. 614.

⁹³ N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris 1972, s. 269, 362 ve Harita I.

Laziki'nin yaklaşık yanında, Akampsis [Çoruh]'in doğusunda bulunan Borçha, günümüzde Yeniyol, olarak tanımlar⁹⁴.

Bununla birlikte, XIII. yüzyılda, Alania ve Sotèropolis şehirlerinden⁹⁵ -ki bu iki şehrin ya da bunların sahip olduğu toprakların bırakıldığıнын duyulmasıyla- eşit şekilde yararlanan metropolitlikler ortaya çıktı. Bu defa Alania'lı Laurent'in lehine, Sotèropolis ile Alania'nın birleşmesiyle oluşan birlik, Jean Kalékas'ın Sotèropolis'i yeni bir metropolitlik olarak düzenlemesine -Patrik İsidore'nin de onaylaması ile ilan edilen- kadar devam etti⁹⁶. Buna karşılık, Laurent'in Syméon adındaki halefi, Alania Metropoliti unvanını koruyamadı; üstelik Tana papazlarının şikâyeti üzerine o, bir Calliste metropolitinin yerine geçirilmesiyle, Calliste patriği tarafından görevinden alındı. Konstantinopolis İmparatorunun isteğiyle, patrik Syméon buraları yeniden düzene koydu ve toprakları yeniden dağıttı⁹⁷. Bu düzenlemeden sonra, Syméon'un ve Calliste'nin karşılıklı unvanları bilinmemektedir, fakat 1365'e tarihlenen Philothée'nin bir kaydı, Sotèropolis'in lokalizasyonu için önemli bir bilgi sağlar. Gerçekten de, Philothée'ye göre, Metropolit Syméon aşağıdaki yerlere yeniden kavuştu: Trabzon kentinde Théotokos Paramythia'ya vakfedilen bir kilise; çevrede «Sotèropolis ya da Laziki'deki Théotokos Athèniôtissa Kilisesi»; bunlara Alania, «Kaukasia» ve Achôchia (Achara-Akhaltzikhé?) toprakları da eklenebilir⁹⁸. Diğer metropolit, bu bölgelerin ötesinde bulunan yerleri, başka bir deyişle kuzeye doğru uzanan toprakların belirsiz bir kısmını ve şüphesiz Tana'nın civarını kabul etti.

Philothée'nin kaydının amacı her ne olursa olsun, bu bölgesel ayırım, Sotiropolis'i bu tarihte tanımlamak için esastır. Sotiropolis Kilise Birliği (Metropol), Théotokos Athèniôtissa (Karadeniz/Atina'nın, Atina'yı anımsatan?) ve Laziki ile beraber, N. Oikonomides tarafından öne sürülen lokali-

⁹⁴ *A.g.e.*, s. 362.

⁹⁵ Alania ve Sotèrioupolis'li Nikétas'ın imzası: "V. Lurent, Les signataires du second synode des Blakhernes (été 1285)", *EO* 26, 1927, s. 147 (n° 34); aynı listede diğer metropol birlikleri gösterilmiştir; Rhôsion ve Kypsella (n° 18), Pègai ve Parion (n° 20); ikincisi, XIV. yüzyılın başında da kanıt gösterilmiştir.

⁹⁶ *MM*, I, n° 114, s. 258-260.

⁹⁷ *MM*, I, n° 162, s. 356-363 (Grégoras'ın anlatisıyla tamamlanır: Bonn, II, s. 532-534).

⁹⁸ *MM*, I, n° 221, s. 477-478; manidar bu pasajı verelim: εν τή αγιωτάτη εκκλησία Σοτηροπόλεως, ήγουν τής ὑπεράγνου θεοτόκου τής Αθηνιωτίσσης τής καί Λαζικής, έτι τε τά περι Ἀλανίαν καί Καυκασίαν καί Ἀχωχίαν. Aktaların bu tanıklığı ısrarcı değilim, ancak onların analizi Patrikli kayıtlarının V. fasikülünde görülecektir (yayımda): J. Darrouzès, *Regestes de 1310 à 1376*, özellikle de n° 2287, 2392 ve 2502.

zasyonu doğrular. Abhazy'a kadar en kuzeye uzanan lokalizasyon hakkında önceki hipotezler ölçülü değildir. Bununla birlikte, Philothée tarafından verilen eşitlikler, en azından kesin kararlı bir kent olan Konstantinopolisliler yönetiminde, belki de Sotropolis'in aynı adını göstermediğini telkin etmektedir. Her halükarda Atina ve Bourzô/Yeniyol'un yer adlarının bilinen sınırlarını ortaya koyan, Trabzon'un doğusu ve Kafkasya'nın güneyinde bir bölge sözkonusudur.